

RAZUMEVANJE FRAZEMOV IN NAČINI NJIHOVEGA POMENSKEGA POJASNJEVANJA – REZULTATI ANKETE

NATALIJA ULČNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija.
E-pošta: natalija.ulcnik@um.si

Povzetek V okviru projekta Slovenščina na dlani smo pripravili slovarske opise za 100 frazemov, ki vključujejo krajšo (strnjeno) in daljšo (opisno) pomensko razlago ter ponazoritvene zglede iz avtentičnih besedil, v nekaterih primerih pa tudi medleksemska razmerja, variante ipd. Na rednih izobraževanjih so učiteljice in učitelji slovenščine, ki sodelujejo v projektu, izpostavili, da učeči se pogosto ne razumejo frazemov ter da so načini podajanja pomena pri njih pogosto nenatančni oz. manj ustrezni z vidika oblikovanja razlag. V šolskem letu 2019/20 smo pripravili anketo, s katero smo želeli preveriti razumevanje izbranih 100 frazemov in načine njihovega pomenskega pojasnjevanja. V izpolnjevanje anketnega vprašalnika so bili ob učečih se od 6. razreda do konca srednješolskega izobraževanja vključeni tudi odrasli, in sicer tako učitelji in učiteljice kot tudi tisti, ki opravljajo druge poklice. V članku je izpostavljenih nekaj splošnih ugotovitev, ki jih omogočajo odgovori na anketna vprašanja.

Ključne besede:

frazem,
pomen,
razlaga,
anketa,
Slovenščina na
dlani.

1 Uvod

V projektu *Slovenščina na dlani* smo v vsebinskem sklopu Frazemi in pregovori pripravili slovarske opise za izbranih 100 frazemov in 100 pregovorov.¹ Zbirko smo poimenovali FRIDA (Frazemi in pRegovorI na DLAni) in je predstavljala izhodišče za pripravo vaj in nalog s področja frazeologije (oz. paremiologije). Pri navajanju pomena izbranih frazemov² smo se odločili za kratko (strnjeno) in daljšo (opisno) razlago,³ ki bi bila približana ciljni publikli (učecim se med enajstim in devetnajstim letom) in ki strukturno sledi nekaterim že uporabljenim vzorcem, npr. *če rečemo, da ..., pomeni, da ...*⁴ Pomenske razlage so v FRIDI dosledno opremljene tudi z zgledi rabe iz aktualnih in avtentičnih besedil,⁵ npr.

brati med vrsticami

- *prepoznavati in razumeti, kar je skrito, prikrito, dvoumno*⁶
O politiki pa nič ali skoraj nič, razen če se ne potrudimo **brati med vrsticami** in odkrivati skrite pomene in dvoumnosti /.../
- *Če rečemo, da znamo **brati med vrsticami**, pomeni, da znamo razbrati in razumeti tudi kaj, kar ni neposredno izraženo, npr. skrite, prikerite ali dvoumne pomene napisanega ali povedanega.*
Sporočilo bo sprva dokaj nejasno, a če **boste brali med vrsticami**, bo dvom izginil.

Učiteljice in učitelji slovenščine, ki sodelujejo v projektu *Slovenščina na dlani*, so na izobraževanjih izpostavili, da učeči se pogosto ne razumejo frazemov oz. da pomen frazemov navajajo tudi na manj ustrezne načine, zato smo želeli preveriti razumevanje izbranih 100 frazemov in konkretne načine njihovega pomenskega

¹ V frazeološki skupini smo bili Vida Jesenšek, Matej Meterc in Natalija Ulčnik.

² Seznam izbranih enot je naveden v monografiji *Slovenščina na dlani 2* (prim. Ulčnik 2019, Ulčnik, Meterc 2019).

³ Pri krajši gre za parafrazo, pri daljši pa za celostavno definicijo, ki je značilna za Cobuildove slovarske projekte (Kosem 2006: 26–27).

⁴ Prim. petjezično paremiološko zbirko *SprichWort Plattform*, ki je nastala v okviru projekta, ki ga je koordinirala Vida Jesenšek. Podobno tudi na portalu *Hrvatski u školi*, zavihek Frazemi.

⁵ Uporabljen je bil korpus *Gigafida v. 2.0 Dedup*.

⁶ V frazeološkem slovarju Janeza Kebra (2015) najdemo naslednjo pomensko razlago: *ugotavljati kaj iz celote, ne da bi bilo določno izraženo*.

pojasnjevanja. Zasnovali smo anketo in jo objavili na projektni spletni strani.⁷ Aktivna je bila od 15. oktobra 2019 do 15. januarja 2020.

2 Namen, cilji in struktura ankete

Osnovni namen ankete je bil preveriti poznavanje frazemov in načine njihovega pomenskega pojasnjevanja pri šolajoči se populaciji (od 6. razreda do konca srednješolskega izobraževanja) in med odraslimi (tako učiteljicami in učitelji kot tudi tistimi, ki opravljajo druge poklice).

Cilji ankete so bili: 1) preveriti, katere izmed izbranih enot so anketirancem in anketirankam pomensko razumljive oz. pri katerih se pojavijo težave v razumevanju, 2) ugotoviti, kako razumejo izbrane frazeme, 3) dobiti vpogled v različne načine njihovega pomenskega pojasnjevanja oz. oblikovanja razlag, 4) ugotoviti, ali med različnimi skupinami (osnovnošolci oz. osnovnošolkami, srednješolci oz. srednješolkami ter odraslimi) obstajajo razlike na ravni razumevanja frazemov in oblikovanja razlag.

Anketa o pomenu frazemov je imela tridelno strukturo. V prvem delu so bila splošna vprašanja, s katerimi smo dobili osnovne podatke o anketirankah in anketirancih. Razdelili smo jih v tri osnovne skupine, glede na to, ali so: a) učenci oz. učenke, b) dijaki oz. dijakinje, c) odrasle osebe. Osnovnošolke in osnovnošolci so nadalje označili razred, ki so ga obiskovali v šolskem letu 2019/20: a) 6. razred, b) 7. razred, c) 8. razred, č) 9. razred. Srednješolke in srednješolci so označili letnik, ki so ga obiskovali v šolskem letu 2019/20: a) 1. letnik, b) 2. letnik, c) 3. letnik, č) 4. letnik. Odrasle osebe so označile, ali opravljajo poklic učitelja oz. učiteljice ali pa se ukvarjajo z drugo dejavnostjo: a) učitelj, učiteljica, b) drug poklic oz. druga dejavnost.

Drugi del ankete je bil vezan na vpisovanje pomena izbranih 100 enot, ki so bile razvrščene na skupine po 10 (prim. tabelo 1). Uvodoma so bila podana naslednja navodila: *»Zapišite pomen danih frazemov (kot bi jih npr. razložili komu, ki jih ne razume). Če niste prepričani o njihovem pomenu, lahko zapišete svoje predvidevanje (npr. verjetno ...) ali pustite prazno, če vam je frazem povsem neznan in nerazumljiv. Vpisovanje odgovorov naj poteka brez uporabe slovarjev.«*

⁷ Za tehnično izvedbo in pripravo statističnih rezultatov je poskrbel član projekta Sandi Majninger, za kar se mu ob tej priložnosti iskreno zahvaljujem.

Tabela 1: Vnašanje pomena izbranih frazemov

21. drag kot žafran	
22. držati figo v žepu	
23. dvorezen meč	
24. gordijski voz	
25. imeti dolg jezik	
26. imeti maslo na glavi	
27. imeti v krvi <i>kaj</i>	
28. imeti v malem prstu <i>kaj</i>	
29. iskati dlako v jajcu	
30. iti na roko <i>komu</i>	

Tretji del je zajemal dodatno vpisovanje frazemov po spominu: »Se spomnite še kakšnega frazema? Zapišite ga.« Namen tega vprašanja je bil pridobiti enote, ki jih anketiranci in anketiranke dojemajo kot frazeme in jih lahko v nekem trenutku zapišejo po spominu.

3 Rezultati anketiranja

Anketa je bila aktivna tri mesece in v tem času jo je rešilo 527 anketirancev in anketirank, od tega 179 osnovnošolcev in osnovnošolk (največ iz 9. razreda), 239 srednješolcev in srednješolk (največ iz 2. letnika) ter 109 odraslih, od tega 31 učiteljev in učiteljic. Podrobnejše podatke prikazujejo tabele 2, 3, 4, 5.

Tabela 2: Število anketirancev in anketirank glede na profil

Profil anketirancev in anketirank	Št.	Odstotek
Učenec, učenka	179	34 %
Dijak, dijakinja	239	45 %
Odrasla oseba	109	21 %
Skupaj	527	100 %

Tabela 3: Število osnovnošolcev in osnovnošolk glede na razred

Razred	Št.	Odstotek
6. razred	12	2 %
7. razred	14	3 %
8. razred	64	12 %
9. razred	89	17 %
Skupaj	179	34 %

Tabela 4: Število srednješolcev in srednješolk glede na letnik

Letnik	Št.	Odstotek
1. letnik	33	6 %
2. letnik	113	21 %
3. letnik	73	14 %
4. letnik	20	4 %
Skupaj	239	45 %

Tabela 5: Število odraslih glede na učiteljski ali drug poklic oz. drugo dejavnost

Učiteljski ali drug poklic oz. dejavnost	Št.	Odstotek
Učitelji, učiteljice	31	6 %
Drug poklic oz. druga dejavnost	78	15 %
Skupaj	109	21 %

Prvi cilj je bil preveriti, katere izmed izbranih enot so anketirancem in anketirankam pomensko razumljive oz. pri katerih se pojavljajo težave pri razumevanju. Rezultati kažejo, da je dobro (pre)poznavanje pomena prisotno pri enotah, ki imajo manj nepredvidljiv frazeološki pomen, oz. pri enotah, ki imajo dovolj visoko frekventnost v rabi; pri teh je opazen večji delež ustreznih odgovorov, npr.:

- biti desna roka: *biti v pomoč; da nekemu pomagaš; dober pomočnik;*⁸
- biti kot noč in dan: *biti zelo različen; biti zelo drugačen;*
- biti kot pes in mačka: *se ne razumeti; biti v sporu; biti sovražnik;*
- biti si podoben kot jajce jajcu: *biti si zelo podoben z nekom; biti zelo podoben, enak;*
- bogu za hrbtom: *nek oddaljen kraj; nekje v neznanem; v zelo zakitni legi; daleč od središča dogajanja;*
- kaj gre kot po maslu: *gre zelo dobro; gre po tvojih pričakovanjih; gre gladko; vse po načrtih;*
- kaj je pisano na kožo komur: *kaj ustreza nekemu; da nekdo nekaj dobro zna; da je v nečem zelo dober; nadarjen za nekaj;*
- kot strela z jasnega: *nenadoma; naenkrat; nekaj presenetljivega; povsem nepričakovano;*
- lije kot iz škafa: *zelo močno dežuje; zelo močno deževati; da zelo pada dež;*
- mačji kašelj: *da je nekaj zelo lahko; nekaj lahkega; nekaj narediš z labkoto.*

⁸ Razlage posameznih anketirancev oz. anketirank so ločene s podpičji.

Anketiranke in anketiranci so v nekaterih primerih svoja predvidevanja o pomenu oz. svojo negotovost glede pomena nakazovali s členkom *verjetno*:⁹

- bela vrana: *verjetno drugačna oseba*;
- brati med vrsticami: *verjetno biti prenatalčen*;
- čez drn in strn: *verjetno nevarna pot*;
- Sizifovo delo: *verjetno delo zaradi dela*;
- stopiti na prste *komu. verjetno da si nekoga užalil*.

Pri nekaterih frazemih so navajali odgovor *ne vem* ali *ne poznam*, pustili prazno vpisno okence, zapisali vprašaj ali poševnico (? , /), v posameznih primerih so navedli tudi nerelevanten odgovor (npr. *gdgdjfdjfdjfdj*). Slabše poznavanje frazemov se torej izkazuje z manj vnosi in večjim deležem neustreznih odgovorov. Prisotno je npr. pri naslednjih enotah:

- boj z mlini na veter: *biti slep; borba; da zelo piha; vetrovno; vojna*;
- čez palec: *stežka; biti malo nor*;¹⁰ *zelo labko; čez težave; imeti denar; da nekomu pogledaš čez prste*;
- imeti maslo na glavi: *imeti mastne lase; svetleči lasje; imeti lepe lase; slab dan; slab kuhar; biti neumen*;
- iz trte izvit: *da si zelo trden; biti močen; vino; biti pijan*;
- kot listja in trave: *nasprotje; različno; nepomembno; podobnost*;
- labodji spev: *nekaj lepega; petje nekoga; prelep napev; prepevanje; balet; nekaj nemogočega; nežno; veselje*;
- levji delež: *nekaj, kar ne moreš imeti; nekaj kar ti pripada*;
- na vsake kvatre: *na vse ali nič; na toliko časa; podrobno; vsem povedati vse*;
- pet minut pred dvanajsto: *pet do; kmalu; za las; prebitro; ob grozljivem času; zelo hitro*;
- posuti se s pepelom: *se zapreti v žalost; se pokončati; obupati; biti jezzen; pokora; izgniti*;
- sekira pade v med *komu. težave; premirje*;¹¹ *hitro obupati; se mu slabo dela; mu spodleti; doživi nesrečo; neuspeh*;

⁹ Uporabljen je 287-krat.

¹⁰ Prisotno je torej zamenjevanje z enoto *čez les*.

¹¹ Povezano s frazemom *zakopati bojno sekiro*.

- Sizifovo delo: *življensko, pomembno, veliko delo*;¹² *zadnje pomembno delo nekega avtorja pred njegovo smrtjo*;¹³
- stopiti na prste *komu. nekoga napasti; nekemu škodovati; da ga mučiš; nekomu iti na živce; nekoga zatožiti*;
- vleči dreto: *delati nekaj, kar ni pametno ali potrebno; trmariti; drgniti les; biti glavni; zavlačevati; se truditi; voditi*;
- zadeti žeblico na glavico: *biti točen; udariti; zadeni šibko točko*;
- zatresti mrežo: *dati nekomu lažno upanje; zadeni v polno; uspeti v življenju; skriti probleme; imeti srečo; se ujeti v past*.

Z vidika frazeologije so tudi ti odgovori pomembni in dragoceni, saj raziskovalcem in raziskovalkam nudijo pomemben vpogled v predpostavljane pomenov neznanih enot oz. sklepanje govorcev in govork o pomenu enot.

Drugi cilj je bil ugotoviti, kako anketiranke in anketiranci razumejo izbrane frazeme. Rezultati kažejo, da je za posamezne frazeme navedenih veliko različnih pomenskih vnosov, a so mnogi med njimi primerljivi, npr.:

- biti kot pes in mačka – 455 različnih veljavnih vnosov, od tega največkrat zabeleženih: *se ne marati* (15); *se ne razumeti* (14); *se sovražiti* (13); *se kregati* (13); druge podobne možnosti so npr. *med seboj se ne marati; slabo se razumeti; ne razumeti se; biti v stalnem prepiru; sovražiti en drugega; se ves čas kregati*;
- ločiti zrnje od plev – 213 različnih veljavnih vnosov, od tega največkrat *ločiti dobro od slabega* (43 pojavitev); druge podobne možnosti so npr. *ločiti bistveno od nebitvenega; ločiti pomembno od nepomembnega*;
- na celi črti: 268 različnih veljavnih vnosov, od tega največkrat: *popolnoma* (79 pojavitev); *v celoti* (15 pojavitev); *povsem* (13 pojavitev); druge podobne možnosti so npr. *vse; vsepovsod; totalno*.

Ob uveljavljenih pomenih posameznih enot se pojavljajo tudi drugačne pomenske interpretacije, predvidoma nastale z ugibanjem:¹⁴

¹² Odgovori so kopirani iz ankete in ohranjajo avtentičen zapis. Pogosto je prisotno opuščanje pisanja šumevcev in ločil, veliko je zatipkov pri črkah, ki so neposredno skupaj na tipkovnici, npr. *i in u* (*razbiriti* 'razburiti').

¹³ Zamenjava pomena s frazomem *labodji spen*.

¹⁴ Pri tem je treba upoštevati, da frazemi v anketi niso bili navedeni v konkretni besedilni rabi, temveč zgolj v slovarski obliki. Ta je od anketirancev in anketirank zahtevala zamišljanje potencialne rabe frazemov.

- bela vrana: *smrt; premirje; vzornik; izdajalec; da si priden; krade belo; skoraj nemogoče; poročen;*
- čez drn in strn: *zelo hitro;*
- črna ovca: *nesreča;*
- biti pisan na kožo: *tatu;*
- mačji kašelj: *buda oblika kašlja; zelo bolan;*
- Sizifovo delo: *vrhunsko delo.*

Zabeleženih je nekaj dobesednih pomenov:¹⁵

- bela vrana: *vrana, ki je bela; bel ptič; sraka; ptica;*
- črna ovca: *ovca, ki je črna; dobesedno črna ovca; ne bela; zival;*
- labodji spev: *petje labodov; da labod poje;*
- levji delež: *delček leva;*
- mačji kašelj: *da mačka kašlja;*
- pet minut pred dvanajsto: *11.55.*

Redke navedbe pomena nakazujejo razumevanje frazema kot leksema, s katerim izrazimo strokovno pojavnost (terminološke besedne zveze), npr. bela vrana: *albinizem*.

Z ozirom na tretji cilj – dobiti vpogled v konkretno oblikovanje razlag – se je izkazalo, da so razlage oblikovane zelo različno. Prevladujejo kratki, jedrnat in slogovno nezaznamovani odgovori, ki spominjajo na tradicionalne slovarske razlage leksemov. Enobesedne ali besednozvezne razlage z nestavčno zgradbo so npr.:

- Ahilova peta: *ranljivost; ranljivo mesto; opazna šibkost na sicer brežhibni osebi;*
- čez palec: *približno;*
- sedeti na dveh stoli: *varati; izkoriščati; neodločen; dvoличnez;*
- vrniti milo za drago: *maščevanje; povračilo;*

¹⁵ Tovrstne pomenske razlage zasledimo pri osnovno- in srednješolski populaciji.

Veliko je opisnih razlag s stavčno strukturo. Pri slednjih je najopaznejša da-struktura z rabo glagola v 2. osebi ednine sedanjika:

- Ahilova peta: *da si na nekaj občutljiv; da imaš slabost;*
- biti kot pes in mačka: *da se ne razumeš z nekom;*
- doživeti hladen tuš: *da se ti nekaj zgodi kar nisi pričakoval;*
- vrniti milo za drago: *da nekomu vrneš nekaj kar je on storil tebi;*
- z roko v roki: *da si pomagamo.*

Druge možnosti daljših stavčnih razlag, pri katerih je opazna raba glagola v 2. osebi ednine sedanjika:

- Ahilova peta: *slabost, področje, kjer si ranljiv;*
- brati med vrsticami: *razumeš neko stvar, čeprav ne piše dobesedno;*
- biti brez dlake na jeziku: *poves kar si misliš nic ne zadržis zase;*
- pustiti na cedilu *koga: nekomu nekaj obljubis in tega ne izpolniš.*¹⁶

V posameznih primerih je razlaga navedena v velelniški obliki (npr. v 2. osebi ednine, 1. osebi množine):

- dobiti zeleno luč: *pojdi naprej;*
- delati iz muhe slona: *ne dramazirajmo*¹⁷ *po nepotrebnem.*

Razlage frazemov lahko uvajajo nedoločni zaimki, npr. *nekdo, nekaj, neki*:

- Ahilova peta: *nekaj, kar nas labko boli* (v primeru je uporabljen osebni zaimek za 1. osebo množine v tožilniku: *nas*); *nekaj težkega, nerešljivega; edina šibkost, ki jo ima nekdo; edina šibkost nekoga; usodna slabost nekoga/šibka točka; neka šibka točka;*
- pustiti na cedilu *koga: nekoga razočarati.*

Opazno je, da so pri pojasnjevanju pomena uporabljeni tudi samostalniki *človek, posameznik* in *oseba* ter svojilni pridevniki iz teh samostalnikov (*človekov,*

¹⁶ *Ipolnis* 'izpolniš'.

¹⁷ *Dramazirajmo* 'dramatizirajmo'.

posameznikov);¹⁸ obenem so lahko prisotni osebni in svojilni zaimki za 2. osebo ednine (*tebe, tvoj*):

- Ahilova peta: *točka, ki te boli, na katero lahko nekdo drug vpliva tebe pa najbolj boli; tvoja šibka točka; sibka točka osebe; šibka točka cloveka;*
- biti si podoben kot jajce jajcu: *dva posameznika ki sta si zelo podobna;*
- črna ovca: *posameznik ki izstopa;*
- tiha voda: *človek, ki skriva svoje namene.*

Glagolski frazemi so pomensko pojasnjeni z različnimi glagolskimi oblikami, npr. nedoločnikom ali osebno glagolsko obliko za 2. ali 3. osebo ednine oz. 1. osebi množine:

- imeti dolg jezik: *nakladati; samo klepetáš; neprestano govori; Povemo vse, kar si mislimo in ne gledamo na posledice.*

V izjemnih primerih je pomen zapisan v obliki *frazem za ...; pomeni, da ...*:

- Ahilova peta: *frazem za nesrečo;*
- biti kot pes in mačka: *pomeni da se kregaš;*
- drag kot žafran: *pomeni, da je neka stvar zelo draga.*

Med frazemom in razlago ni vedno upoštevana skladnost na ravni besednovrstnosti (npr. samostalniški frazem – samostalniška razlaga; glagolski frazem – glagolska razlaga):

- biti si podoben kot jajce jajcu: *človek, ki je na las podoben drugemu (enojajčna dvojčka);*
- bela vrana: *biti izjema;*
- biti desna roka: *pomočnik;*
- črna ovca: *izstopati.*

¹⁸ Svojlnost je sicer pogosto izražena s predlogom *od*: Ahilova peta: *peta od grškega vojaka.*

Nekateri anketiranci in anketiranke so pomen frazema pomensko opredelili tudi z ozirom na konotacijo, ki jo ta ima:

- bela vrana: *nekdo, ki pozitivno izstopa iz množice;*
- črna ovca: *izstopati iz množice, biti drugačen, večinoma negativno.*

Na posameznih mestih so v razlago vključene tudi (domnevne) frazeološke sopomenke ali protipomenke oz. so navedene slogovno zaznamovane razlage, npr.

- Ahilova peta: *šibka točka;*
- bela vrana: *kot črna ovca - izstopa, je drugačna;*
- biti kot noč in dan: *ne biti na las podoben drugemu;*
- biti krvav pod kožo: *nihče ni popolen;¹⁹*
- čez drn in strn: *biti sredi ničesar, na nekem zaniknem kraju;*
- iz trte izvit: *za ubo privlečen;²⁰*
- mačji kašelj: *mala malica;*
- Sizifovo delo: *zelo težko delo, ki ne pelje nikamor;*
- Tantalove muke: *muke vseh muk - ne vem;*
- udariti po žepu koga: *nekoga okrog prinesiti z denarjem;*
- zadeti žebljico na glavico: *stopiti na žulj; zadati v polno.*

Nekatere daljše razlage vsebujejo tudi dodatne podatke, npr. o izvoru, ozadju nastanka frazemov:

- Ahilova peta: *del telesa - peta oz. tetiva na nogi (poimenovanje izhaja iz grškega mita o ahilu, katerega edini umrljiv del telesa je bila peta);*
- drag kot zafran: *zeeeeelo drago, včasih je bila ta začimba zelo iskana in draga.*

¹⁹ *Popolen* 'popoln'.

²⁰ Gre za kontaminirano obliko, ki nastane na podlagi frazema *za lase privlečen*; navedbo lahko pojmuje kot odstop od norme in je najverjetneje posledica tega, da se anketiranka ali anketiranec v nekem trenutku ni spomnil ustrezne oblike (prim. tudi Kržišnik 1996: 144). Z nekaj pojavitvami pa je prisotna tudi v korpusu Gigafida.

Pri pomenskem pojasnjevanju so lahko dodane tudi konkretne ponazoritve rabe, vezane na zamišljene situacije, v katerih bi lahko frazem uporabili, oz. navedba potencialne situacije, ki je lahko pomensko povezana s frazemom:

- biti pisan na kožo: *npr. imeti službo pisano na kožo bi pomenilo, da nam ta služba ustreza, da je ravno za nas;*
- biti za petami: *npr. v znanju bi to pomenilo, znati skoraj tako dobro kot nekdo drug;*
- bogu za hrbtom: *pomeni npr. če rečemo da je neka destinacija zelo oddaljena oz. , da je ne najdemo;*
- biti krvav pod kožo: *ko nekdo reče da smo vsi krvavi pod kožo, s tem misli, da smo vsi ljudje enako vredni;*
- na celi črti: *npr. pogrniti na celi črti - celotno dejanje narediti napačno;*
- pogledati skozi prste *komu. učiteljice pri mojih testih ki so pozitivni.*²¹

Prisotno je tudi prizadevanje za navajanje vezljivostih podatkov:

- brati med vrsticami: *da nekdo ne pove nekaj direktno;*
- kaj je pisano na kožo *komu. nekdo nekaj obvlada, mu "leži", mu ugaja;*
- pokati po šivih: *nekaj gre na tesno; nečesa je preveč.*

Zadnji cilj je bil ugotoviti, ali obstajajo razlike v načinu razumevanja frazemov med osnovnošolci oz. osnovnošolkami, srednješolci oz. srednješolkami in odraslimi ter ali obstajajo razlike v načinu oblikovanja razlag. Potrdilo se je, da so v 6. razredu razumeli oz. ustrezno pomensko razložili najmanj enot in da je bilo pri šestošolcih in šestošolkah veliko praznih vpisnih polj oz. da so se pojavili le posamezni ustrezni vnosi.²² Znano je, da frazeme in sorodne enote usvajamo vse življenje, pri čemer je pričakovano, da se nabor enot, ki jih (s)poznamo, z leti večja. To se je – posplošeno gledano – izkazalo tudi pri odgovorih na anketna vprašanja, ki so jih načeloma bolje reševale srednješolke in srednješolci ter odrasli. Za dijake in dijakinje v 4. letniku se tako pokaže višji odstotek rešenih primerov, pri čemer pa se nekoliko slabše poznavanje kaže pri frazemih *čez drn in strn, čez palec, imeti maslo na glavi, iz trte izviti, kamen spotike, Tantalove muke, Sizijsko delo, zadetih žebljico na glavico*. Sicer pa se pri vseh

²¹ V zapisanem lahko prepoznamo šaljev odgovor.

²² Konkreten pregled kaže, da je pri šestošolcih in šestošolkah (anketo jih je rešilo le 12) od 0 do 43 vnosov pomenskih razlag za izhodiščnih 100 enot, pri zadnjem vprašanju pa so dopisali le dve enoti po spominu.

treh preverjanih skupinah pojavljajo tudi jezikovno-slogovno manj ustrezne razlage in manj ustrezne besedotvorne rešitve, npr. pri enoti *biti kot pes in mačka*:

- učenci in učenke: *biti v sovražanju*;
- dijaki in dijakinje: *v svaji z nekom*;
- odrasli: *se neujemati*.

Navedeni pomeni so lahko pri šolajoči se populaciji tudi precej podobni, nekaj primerljivih razlag se sicer pojavi tudi med srednješolkami, srednješolci in odraslimi, sicer pa lahko pri odraslih nekoliko odstopa izbira besedja pri formulaciji razlage.²³ To je v nadaljevanju ponazorjeno z razlagami frazema *delati iz muhe slona*:

- učenci in učenke: *delati iz majhne stvari nekaj velikega; da iz ene male stvari koplirciras²⁴ in naredis veliko; da neko stvar napihneš; zganjati paniko; da delaš paniko za brez veze; delat štaló; da si dramatičen; biti drama queen²⁵*
- dijaki in dijakinje: *iz majhne tezave narediti veliko; pretiravati; napibovati stvari; da neko stvar napihnes, se razbiris za prazen nic; zganjati paniko za brezveze; dramatižirati; zganjati dramó; paničariti brez smisla; stvar narediti hujšo kot je v resnici (dramatižiranje); si nekaj izmisliti zraven;*
- odrasli: *iz male stvari naredimo veliko (pri kreganju); pretiravati; pretiravati v nečem; pretiravatu in paničariti, napihniti problem; napibovati majhne nepomembne stvari; napihniti nepomembno, obrobno stvar; povelečevanje problema; delati nepotrebno dramó.*

Ključne besede razlage frazema *delati iz muhe slona*, ki jih lahko razpoznamo na podlagi zapisanih razlag, so: *majhen, velik, stvar, problem, nepotrebno, nepomembno, komplicirati, napibovati, paničariti, dramatižirati, pretiravati*.

Največjo zavzetost pri navajanju oz. ubesedovanju pomenov lahko opazimo med učiteljicami in učitelji.²⁶ Ti so praviloma odgovorili na večino vprašanj, njihovi odgovori so skrbneje pripravljeni in imajo večjo razlagalno moč, skušajo zajeti tudi pomenske odtenke, npr.

²³ Več je npr. glagolnikov in deležnikov.

²⁴ *Koplirciras* 'kompliciraš'.

²⁵ Prisotno je tudi šaljivo odgovarjanje, npr. *»ujameš mubo in jo z plastičnimi operacijami spreminjaš v slona«*.

²⁶ Pri tem niso bili zajeti le učitelji in učiteljice slovenščine.

- Ahilova peta: *posameznikova šibka točka, usodna slabost; posebej občutljiva, ranljiva točka osebe;*
- biti brez dlake na jeziku: *povedati naravnost, brez olepšav, včasih tudi brez občutka;*
- biti desna roka: *biti v veliko in stalno pomoč;*
- čez drn in strn: *čez vse ovire, ni važna pot, samo da pridemo do cilja;*
- držati figo v žepu: *nekaj obljubiti, potem pa tega ne izpolniti, se ne držati dogovora;*
- imeti v krvi kaj: *nekaj kar res obvladamo, kot bi to delali od rojstva;*
- Sizifovo delo: *naporno, ponavljajoče se delo brez uspeha.*

Njihovi odgovori so pomensko ustrezni tudi v primerih, ko je večina predpostavljala neustrezen pomen, npr. narediti medvedjo uslugo: *nekaj dobronamerno storiti, vendar v škodo drugega; slaba usluga; nekoristno delo, usluga, od katere tisti nima nobene koristi; želeli narediti dobro, a potem se to sprevrže v svoje nasprotje; ne narediti nekому nič koristnega; komu pomagati, a s tem stvari še poslabšati ...* Večina odgovorov je namreč bila vezana na pomen 'narediti veliko uslugo': *da nekому narediš veliko uslugo; narediti nekому veliko uslugo; da narediš nekому gromozansko uslugo; narediti nekому ogromno uslugo; velika usluga.*

Pri pisanju dodatnih frazemov po spominu (zadnje vprašanje) so bile učiteljice in učitelji ter drugi odrasli prav tako najbolj zavzeti. Med dodatnimi frazemi, ki so jih anketiranka in anketiranci navedli, je veliko primerjalnih frazemov, npr.

- *lačen kot volk; bled kot stena; dolg kot kača; oster kot britev; zvit kot lisica; tib ko miš; velik kot slon; grd kot smrt; nor kot osel; hodiš kot slon; laže kot pes teče; rasti kot smreka; jasno kot beli dan.*

Nekaj enot glede na besednovrstno klasifikacijo:

- samostalniški frazemi: *maček v žaklju; vinski brat; kratki kabli (?);*
- glagolski frazemi: v slovarski obliki: *iti rakom žvižgat; iti komu na živce; iti spat s kokoškami; delati slona iz česa; biti kot sitna muba; buljiti kot tele v nova vrata; biti trn v peti živeti; živeti na visoki nogi; biti v oblakih; naliti si čistega vina; govoriti na pamet, imeti kurjo pamet, spraviti koga k pameti, niti na kraj pameti ne pade nekому²⁷ ...; v slovarski obliki z dodanim pomenom: *zariti nož v hrbet – izdaja, iz te moke ne bo kruha – ne bo uspeha; v drugih oblikah: ta živi nad oblaki; vse mi gre na**

²⁷ Naštete frazeme s sestavino pamet je navedel en anketiravec oz. anketiranka (učitelj, učiteljica).

jetra; si iz pravega testa; pragmatični frazemi: *naj me kokla brcne; pojdi se solit* (4 pojavitve);²⁸

- pridevniški frazemi: *zabit ko noc; trden kot skala*;
- prislovni frazemi: *iz rok v usta; na vrat na nos; tibo kot cerkevna miš*.

Nekateri so navedli pregovore:

- *jabolko ne pade daleč od drevesa* (14 pojavitve);²⁹ *tiba voda bregove dere* (8 pojavitve); *kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade* (7 pojavitve);³⁰ *nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuba* (5 pojavitve); *podarjenemu konju se ne gleda v zobe* (2 pojavitvi).

V sklopu navajanja dodatnih frazemov najdemo tudi ekspresivno nefrazeološko izrazje, npr. *koga oskubiti, ga zezati*. En frazem je bil naveden v tujem jeziku: *Bogu za ledima*.

Pri osnovnošolkah in osnovnošolcih je opazno, da so pri zadnjem vprašanju večinoma navajali po eno dodatno enoto. Nekaj konkretnih primerov:

- *naj me kokla brcne* (učenec, učenka, 6. razred);
- *usi za enega, eden za vse* (učenec, učenka, 6. razred);
- *buljiti kot tele v nova vrata* (učenec, učenka, 7. razred);
- *ta živi nad oblaki* (učenec, učenka, 7. razred);
- *jabolko ne pade daleč drevesa* (učenec, učenka, 7. razred);
- *vse mi gre na jetra, črna ovca* (učenec, učenka, 7. razred);
- *biti krvav pod kožo normal človek* (učenec, učenka, 8. razred);
- *pejdi se solit* (učenec, učenka, 9. razred).

Pri srednješolkah in srednješolcih je opazno, da so večinoma navajali niz enot, ki jih poznajo. Nekaj konkretnih navedb:

²⁸ V enem primeru je zapisano: *pejdi se solit*.

²⁹ V 2 primerih je *ne pade* pisano skupaj.

³⁰ Navedeni sta tudi varianti: *kdor drugim jamo koplje sam vanjo pade; drugemu jamo koplješ, sam vanjo padeš*. Vejica je zapisana le v dveh primerih od sedmih.

- *Iti rakom žvižgat. Ne vrži puške v koruzo saj, se potem lahko v kombajn zatakne. Bela kot sneg.* (dijak, dijakinja, 1. letnik);
- *Iti rakom žvižgat. Belo kot sneg. (k je lib dons sneg zapadu.) Tib kot miška. Visok kot Žirafa. Z žavbami namazano.* (dijak, dijakinja, 1. letnik);
- *Refleksi kot crknjen konj. Zvita kot kot lisica.* (dijak, dijakinja, 2. letnik);
- *Imeti slamo v glavi. Biti za luno. Najlepše česnje so na koncu veje. Biti kot mačka okoli vrele kaše.* (dijak, dijakinja, 2. letnik);
- *soditi knjige po platnicah iskati iglo v kupu sena odvaliti kamen od srca sanjati z odprtimi očmi biti v rožicah imeti veliko pod palcem živeti na veliki nogi tih voda bregove dere biti nečesa kot Rusov/Kitajcev ubijati čas peti kot slavček vstati z levo nogo zadeni terno trkati na vrata* (dijak, dijakinja, 2. letnik);
- *Rakom žvižgat Biti kot riba na subem* (dijak, dijakinja, 3. letnik);
- *Biti na zeleni veji Prenesti nekoga naokoli Smukati se kot mačka okoli vrele kaše Imeti slamo v glavi Biti rdeč kot kuban rak Piti kot žolna Dober kot krub Jestiti kot konj Zvit kot losica Kupiti mačka v žaklju Prepeljati nekoga šejnega čez vodo Spoznati princa na belem konju Zatreti nekaj v kali* (dijak, dijakinja, 3. letnik).

Niz enot je bil opazen tudi pri vnosih, ki so jih naredile učiteljice in učitelji. Nekaj konkretnih navedb:

- *obesiti šolo na klin; imeti na jeziku, roko na srce, nositi v srcu, vrteti se kot mačka okoli vrele kaše, srce mu je padlo v blače, za dežjem posije sonce, priti na zeleno vejo, zajahati val ...* (odrasla oseba, učitelj, učiteljica);
- *kot bob ob steno, na milost in nemilost, biti kot rit in srajca, zabiti žebljico na glavico, kot slon med porcelanom, leva roka desni žep, kurja pamet, kot pes in mačka* (odrasla oseba, učitelj, učiteljica);
- *skakati čez plot, živeti na koruzi, kamen se ji je odvalil od srca, biti rojen pod srečno zvezdo, nositi koga po rokav, zavihati rokave, dati besedo, besedo prelomiti* (odrasla oseba, učitelj, učiteljica);
- *prestopiti Rubikon udariti v dlan obrniti novo stran zadeni v srce iti na jetra imeti odprte oči vleči na ušesa imeti modro kerj ostati brez sape imeti cmok v grlu skočiti čez plot* (odrasla oseba, učitelj, učiteljica).

4 Sklep

V prispevku je podan splošen vpogled v reševanje ankete, pri kateri je bilo treba zapisati pomen 100 izbranih frazemov, ki so bili navedeni v slovarski obliki, npr. *Ahilova peta, bela vrana, biti kot pes in mačka, doživeti hladen tuš, pokati po živih, zadeti žebljico na glavico*. V anketiranje so bili zajeti osnovnošolci in osnovnošolke od 6. razreda, srednješolci in srednješolke ter odrasli. Anketo je v celoti rešilo 527 anketirancev in anketirank. Ugotovljeno je, da je boljše poznavanje pomena značilno za enote, ki imajo bolj predvidljiv frazeološki pomen in ki so dovolj pogoste v rabi, npr. *biti desna roka, biti kot pes in mačka, biti si podoben kot jajce jajcu, kot strela z jasnega, lije kot iz škafo in mačji kašelj*. Slabše poznavanje je opaženo npr. pri frazemih *boj z mlini na veter, čez palec, imeti maslo na glavi, iz trte izviti, kot listja in trave, labodji spev, levji delež, na vsake kvatre, pet minut pred dvanajsto, posuti se s pepelom, sekira pade v med komu, Sizijsvo delo, stopiti na prste komu, vleči dreto, zadeti žebljico na glavico in zatresti mrežo*. Z vidika oblikovanja razlag se je izkazalo, da prevladujejo kratki, jedrnat in slogovno nezaznamovani odgovori, ki spominjajo na tradicionalne (nestavčne) slovarske razlage leksemov, npr. Ahilova peta: *ranljivost; ranljivo mesto*. Veliko je tudi opisnih razlag s stavčno strukturo, ki se začneja s podrednim veznikom *da* in vsebuje glagolsko obliko v 2. osebi ednine sedanjika, npr. *doživeti hladen tuš: »da se ti nekaj zgodi kar nisi pričakoval«*. Razlage frazemov lahko uvajajo nedoločni zaimki, npr. *pustiti na cedilu koga: »nekoga razočarati«*, ali samostalniki *človek, posameznik in oseba*, npr. *tiha voda: »človek, ki skriva svoje namene«*. Glagolski frazemi so pomensko pojasnjeni z različnimi glagolskimi oblikami, npr. nedoločnikom ali osebno glagolsko obliko za 2. ali 3. osebo ednine oz. 1. osebo množine, npr. *imeti dolg jezik: »nakladati«; »samo klepetaš«; »neprestano govoriti«; »Povemo vse, kar si mislimo in ne gledamo na posledice«*. Nekatere razlage vključujejo tudi (domnevne) frazeološke sopomenke ali protipomenke, npr. Ahilova peta: *»šibka točka«*; *biti kot noč in dan: »ne biti na las podoben drugemu«*; *zadeti žebljico na glavico: »stopiti na žulj«*. Anketiranke in anketiranci so pomenske razlage v posameznih primerih vezali tudi na konkretne situacije, v katerih bi lahko frazem uporabili, npr. *biti pisan na kožo: »npr. imeti službo pisano na kožo bi pomenilo, da nam ta služba ustreza, da je ravno za nas«*. Potrdila se je predpostavka, da bodo na anketna vprašanja bolj odgovarjale srednješolke in srednješolci ter odrasli; izkazalo se je, da so njihove razlage lahko tudi precej podobne, npr. *delati iz muhe slona: »iz majhne težave narediti veliko« – »iz male stvari naredimo veliko (pri kreganju)«*. Nespregljivo je tudi, da je največja zavzetost pri ubesedovanju razlag značilna za učiteljice in učitelje – ti so praviloma odgovorili na večino vprašanj, njihovi odgovori so tudi bolj skrbno

pripravljeni, skušajo zajeti pomenske odtenke ipd., npr. biti brez dlake na jeziku: »povedati naravnost, brez olepšav, včasih tudi brez občutka«. Omenjena skupina anketirancev in anketirank je bila tudi zelo zavzeta pri navajanju dodatnih frazemov po spominu; navedli so npr. *obesiti šolo na klin; imeti na jeziku, roko na srce, nositi v srcu, vrteti se kot mačka okoli vrele kaše, srce mu je padlo v blače, za dežjem posije sonce, priti na zeleno vejo, zjajhati val*.

Prikaz anketnih rezultatov je tokrat omejen zgolj na posamezne vidike in izpostavlja zgolj odgovore pri posameznih enotah. Anketa pa omogoča še številne druge zanimive ugotovitve, ki tokrat zaradi omejitve prostora in namena članka niso bile podrobneje izpostavljene, a bodo ob kakšni drugi priložnosti.

Literatura

- Gigafida 2.0. Korpus pisne standardne slovenščine*. Dostop 28. 10. 2020 na <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
- Janez KEBER, 2015: *Slovar slovenskih frazemov*. Dostop 28. 10. 2020 na www.fran.si.
- Iztok KOSEM, 2006: Definijski jezik v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča sodobnih leksikografskih načel. *Jezik in slovstvo* 51/5, 25–45.
- Erika KRŽIŠNIK, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2, 133–154.
- Portal Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. Dostop 28. 10. 2020 na www.fran.si.
- Portal Hrvatski u školi. Frazeми*. Dostop 28. 10. 2020 na <https://hrvatski.hr/frazeми/>.
- SprichWort Plattform*. Dostop 28. 10. 2020 na <http://www.sprichwort-plattform.org/>.
- Natalija ULČNIK, 2019: Izbor frazemov za bazo FRIDA. *Slovenščina na dlani* 2. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 37–45. Dostop 28. 10. 2020 na <http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/447>.
- Natalija ULČNIK, Matej METERC, 2019: Izbor pregovorov za bazo FRIDA. *Slovenščina na dlani* 2. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 47–55. Dostop 28. 10. 2020 na <http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/447>.